

A jobbágyfelszabadítás és a nemzetiségi kérdés Kelet-Európában

Több évszázados társadalmi és politikai fejlődés sajátos és bonyolult kölcsönhatásainak eredményeképpen a múlt század első felében Kelet-Európa területén soknemzetiségű birodalmak álltak fenn: Oroszország, a Habsburg-Monarchia és a török birodalom. Társadalmi sajátosságai tekintetében ide kell sorolnunk még Poroszországot is, amely a bécsi kongresszus létrehozta rendezés következtében jelentős számú lengyel népesség felett gyakorolt hatalmat. A török birodalomhoz tartozó területen a társadalmi fejlődés a török feudalizmus sajátosságai következtében más jellegű volt és egészen eltérő problémákat vetett fel. A többi országban, és bizonyos mértékig ide keli számítani a két román fejedelemséget is, sok szempontból hasonló helyzet alakult ki.

Mindenütt feudális államot látunk, amely több vagy kevesebb más nemzetiségű nép felett uralkodott és ezeket társadalmi és nemzeti elnyomás alatt tartotta. Poroszországban a feudális uralkodó osztály az egykori lengyel államból idekerült lengyel társadalommal állt szemben, amelynek megvolt a saját feudális uralkodó osztálya és parasztsága, ez a lengyel nemesség egyszerre uralkodott saját parasztjai felett és el volt nyomva nemzeti szempontból a porosz államhatalom által.

2 A Habsburg-birodalom mutatta a legtarkább képet. A német nyelvű és lényegében dinasztikus öntudatú arisztokráciával szemben a társadalmi fejlettség különböző fokain álló nemzetiségek vívták társadalmi és nemzeti szabadságharcukat. A magyarok, a lengyelek, a horvátok esetében a poroszországi helyzethez hasonlóan ugyancsak megvolt a feudális nemesség, mint a feudális rendszer uralkodó osztálya, és a saját nemzetiségéhez tartozó parasztság. Csehországban a nemesség, ill. főnemesség mellett a Habsburgok iparfejlesztő politikájának eredményeképpen gazdaságilag egyre erősebb és politikailag egyre öntudatosabb cseh burzsoázia tette színesebbé, és egyben bonyolultabbá a helyzetet. Emellett voltak még olyan nemzetiségek, mint a szlovákok, románok, ukránok, szerbek, szlovének, amelyeknek saját feudális uralkodó osztályuk nem volt, hanem lényegében véve elsősorban paraszt tömegeik és ebből kiemelkedő polgári értelmiségük, nem utolsósorban politikai mozgalmakban jelentős szerepet játszó papjaik.

3 Oroszországban az államalkotó nép a Habsburg-birodalomtól eltérően ugyan a lakosság többségét tette ki, de a birodalom európai területein ugyan csak jelentős nemzetiségek álltak vele szemben. Itt megint első helyen a lengyeleket kell említeni, akik 1814 óta tartoztak Oroszországhoz és az 1830-a novemberi felkelés idejéig elvben jelentős önkormányzatuk volt, a gyakorlatban viszont ugyanúgy ki voltak téve a központosító és oroszosító állami törek

véseknek, mint az ukránok, fehéroroszok vagy a balti népek. A lengyelek kivételével a többi nemzetiségnek ugyancsak nem volt saját feudális uralkodó osztálya, helyzetük hasonló volt a Habsburg-birodalom előbb említett fejlettebb nemzetiségeihez.

Mindhárom állam a feudális rendszer megtartására törekedett, a rendszer lényegét nem érintő reformok vagy a teljes konzervativizmus alapján. Ugyanakkor pedig mindenütt igyekeztek gátolni a nemzetiségek önálló nemzeti fejlődését. Ha látszatra itt-ott (a Habsburg-birodalomban) ennek ellenkezőjével, tehát bizonyos nemzetiségi törekvések támogatásával találkozunk is, ez csak az egyes nemzetiségek egymás elleni kijátszását és a központi hatalom súlyának megnövelését célozta.

A nagy birodalmakba tartozó különböző nemzetiségek fejlődése az adott pillanatban két alapvető feladatot vetett fel. Az egyik a nemzeti függetlenség megszerzése vagy visszaszerzése, tehát a társadalmi fejlődés nemzetállami csereteinek biztosítása. A másik feladat a társadalmi haladás megvalósítása: a feudális társadalmi rendszer és a társadalmi fejlődés logikus és szükségszerű nemeténél következtében a polgári társadalom létrehozása. Ennek a feladatnak legsürgősebb és legfontosabb teendője a jobbágyág felszabadítása, a parasztok polgári földtulajdonhoz való juttatása, a kapitalista fejlődés feudális akadályainak és béklyóinak megszüntetése. Nyilvánvaló, hogy a két feladat maradéktalan megvalósítása csak úgy történhetett volna meg, ha a polgári forradalom és a nemzeti szabadságharc ügye összekapcsolódik és a tettős feladat mögé felsorakozik az egész nemzetiség valamennyi társadalmi osztálya egyszerre, ami viszont, mint majd meglátjuk, lehetetlen volt.

Valamennyi nemzetiségen belül a parasztság alapján véve mindkét feladatért harcolt. Természetes, hogy a parasztok szempontjából a legfontosabb társadalmi haladás kérdéseinek a megoldása volt. Egész Kelet-Európában ebben a korszakban egymást érték a különböző helyi parasztfelkelések, melyek mindenütt a feudális kizsákmányolás ellen irányultak, a parasztok emberi és egyéni szabadságát, gazdasági érvényesülését kívánták még akkor is, ha tudatosan és programszerűen esetleg csak különböző visszaélések ellen, paraszti szolgáltatások növelése ellen tiltakoztak. A végső cél a parasztság szempontjából, a legtöbb esetben persze nem tudatosan, az egész föld megszerzése, a feudális nagybirtok felszámolása volt. Ugyanakkor a paraszti felkelések nemzeti függetlenség ügyét is szolgálták, hiszen nemcsak a saját nemzetiségű vagy éppenséggel számos esetben más nemzetiségű földesurak ellen irányultak, hanem az államhatalom ellen is. A kérdésnek ez az oldala viszont a paraszti tömegek szempontjából nem volt tudatos.

Azokon a helyeken, ahol az elnyomott nemzetiségeknek saját uralkodó osztályuk volt, és a legtöbb esetben ez a feudális nemességet jelentette, csak a seheknel, mint láttuk, a burzsoáziát, ez az uralkodó osztály, ill. ennek nagyobb része a nemzeti függetlenséget kívánta kiharcolni. Az önálló nemzetállam megteremtése volt a kitűzött cél. Az ilyen irányú törekvéseket nem egy esetben az elvesztett függetlenség és a nagy nemzeti múlt öntudata erősítette és támasztotta alá.

A két feladat, a nemzeti függetlenség és a társadalmi haladás tehát eleinte az egyes nemzetiségeken belül egymással szembenálló osztályok tudatos vagy nem tudatos harci jelszava volt. A nemesség eleinte nem látta, hogy a nemzeti függetlenség eléréséhez szüksége van a paraszti tömegek támogatására is, hiszen a nemzeti szabadságharc fegyveres megvívása a feudális

birodalom katonai erejével szemben csak abban az esetben lehet sikeres, ha ebben a harcban a parasztság is részt vesz.

A lengyel felvilágosodás neves képviselői a XVIII. század végén, amikor a lengyel államot a teljes felosztás veszélye egészen közletről fenyegette és a függetlenség megvédése nemzeti szabadságharcot kívánt volna, a parasztkérdést mellékesnek tartották, egyenesen veszélyesnek vélték a parasztok részvételét a függetlenségi harcban.¹ És közvetlenül 1815 után az Oroszországhoz tartozó lengyel területeken a liberális nemesség elutasított minden kísérletet, amelyik akár csak a paraszti szolgáltatások megváltását eredményezné és ezzel a parasztságot bevonná a nemzeti közösségbe.² A Poroszországhoz került lengyel területek nemessége az 1820-as években ugyancsak húzódozott mindenfajta jobbágyreformtól és legalábbis időben minél későbbre öhajította halasztani.³ Még 1831 tavaszán is, a lengyel nemzeti szabadságharc csúcspontján a lengyel országgyűlés számos képviselője ellenezte a jobbágykérdés reformját, még a pénzszolgáltatásra való áttérést is, ezt jóval későbbi feladatnak tekintették,⁴ de még a felkelés radikális tagjai sem kívántak komoly változásokat, a Poroszországban közben megindított jobbágyreformot, amely a földesurak szempontjából roppant előnyös volt, elítélték, mint túl radikális kísérletet.⁵ Galiciában 1842-ben a tartományi gyűlés Kazimierz Krasicki agrárreform javaslatát tárgyalta, amely a robot fenntartása mellett jelentéktelen engedményeket tett a parasztságnak, de ugyancsak nem gondolt a jobbágyok teljes felszabadítására.⁶ Horvátországban Drašković János gróf a nemesség magaviszletének a megváltozását kívánta, erkölcsi megújodást, jó bánásmódot a jobbágyokkal, de a jobbágyok felszabadítását ugyancsak távoli feladatnak tekintette.⁷ A két román fejedelemségben a nemzeti függetlenség kérdése úgy módosult, hogy a két országrész egyesítése jelentette volna az első lépést ebben az irányban, a nemesség ezt teljes mértékben kívánta, a parasztoakat fel is akarta használni az egyesülésért folytatott harcban, de eszébe sem jutott a jobbágyok embertelen nyomora és az, hogy ilyen helyzetben nem számíthat a parasztságra a nemzeti szabadságharcban.⁸

Az 1830—31-es lengyel nemzeti felkelés rendkívül tanulságos volt az előbbieken felvetett problémák szempontjából. A felkelés a nemzeti függetlenség elérését célozta, a parasztkérdést még nem tartotta központi jelentőségűnek. A lengyel országgyűlésen ugyan akadt ember, aki a parasztság helyzetének a javítását kívánta, az összes szolgáltatások pénzjáradékká történő átalakítását, hogy ezáltal a parasztságot megnyerjék a szabadságharc ügyének. Jan Olrych Szaniecki, nemrég nemesített polgári családból származó ügyvéd

¹ *Bobińska, Celina*: Społeczno-ekonomiczne idee polskiego Oświeceniia. Przegląd Historyczny XLII. 1951. 96—97. o.

² *Rutkowski, Jan*: Historia gospodarcza Polski. II. köt. Poznań, 1947. 35. o.

³ *Jakóbczyk, Witold*: Studia nad dziejami Wielkopolski w XIX w. (Dzieje pracy organicznej) I. 1815—1850. Poznań, 1951. 10—11. o.

⁴ *Meloch Maksymilian*: Sprawa włościańska w powstaniu listopadowym. Warszawa 1948. 122—123. o.

⁵ Uo. 90—91. o.

⁶ *Miller I. Sz.*: Накануне отмены барщины в Галиции. (Из истории идейно-политической борьбы в польском обществе в 30—40-х годах XIX столетия.) Ученые записки Института славяноведения I. 1949. 171—174. o.

⁷ *Horvat, Josip*: Kultura Hrvata kroz 1000 godina. (II.) Gospodarski i društveni razvitak u 18. i 19. stoljeću. Zagreb, 1942. 273—274. o.

⁸ *Rosetti, Radu*: Pentru ce s'au răsculat țărani. București, 1907. 428—430. o.

volt ennek a parasztreformnak a fő szószólója,⁹ javaslata szerint a jobbágytelkeket a parasztok tulajdonába kell adni, a földesurak kárpótlására országos adót kell kivetni és így kell bevonni a parasztokat a haza védelmébe.¹⁰ Ennek a reformtervnek az egyértelmű elutasítása után újat tervezett be, amely a paraszti telkeket bérletekké alakította volna át. Ez a tervzet azonban már nem kerülhetett megvitatásra, mert közben a cári hatalom letörte a lengyel szabadságharcot.¹¹

A novemberi felkelés azonban éppen kudarcával élénken példázta azt, hogy a paraszti tömegek megnyerése nélkül a nemzeti szabadságharc verecségre van ítélve. Elsősorban persze a lengyellakta területeken vált tudatossá az a meggyőződés, hogy a parasztkérdés elintézése nélkül reménytelen a nemzeti függetlenség megszerzése. Egy galíciai publicista, Ludwik Piątkiewicz már 1831 márciusában kifejtette, hogy a parasztoknak földet kell adni.¹² Az emigrációban kialakuló Fiatal Lengyelország mozgalma az 1830-as évek derekán ugyancsak a parasztok földhöz juttatása mellett foglalt állást, de az általánosságokon túlmenően nem határozta meg pontosabban társadalmi programját.¹³ Viszont az 1832 tavaszán alakult Lengyel Demokratikus Társaság 1836-ban kiadott kiáltványában, sőt már korábban is rámutatott arra, hogy a novemberi felkelés legnagyobb hibája a demokratizmus hiánya volt, ezért fordult el tőle a nép.¹⁴ Végső fokon minden rendi megkötöttség felszámolását és a parasztok teljes tulajdonának megadását javasolták. Ez az, amit Engels agrárdemokráciának nevez és kívánatosnak tart egész Kelet-Európában.¹⁵ De még ennél a radikális kiáltványnál is a szociális reform csak eszköz volt, alá volt rendelve a nemzeti függetlenség ügyének. A föld nélküli parasztság kérdését nem óhajtották megoldani, nehogy a nemességet elriasszák.¹⁶ A jobbágyfelszabadítás fontossága annyira nyilvánvaló volt, hogy az 1830-as években már a konzervatív emigráció vezére, Lengyelország koronázatlan királya, Adam Czartoryski herceg is felvette titkos programjába a jobbágyok teljes felszabadítását és földhözjuttatását, természetesen a földesurak kárpótlásával.¹⁷

A lengyel emigráció és az otthon maradt lengyel nemesség eszmélkedésében egyaránt két motívum csendült ki egyre világosabban. A lengyel szabadságharc leverésének legfőbb tanulsága az volt, hogy a parasztságot felszabadítása révén érdekeltté kell tenni a nemzeti függetlenség kivívásában. De a parasztság felszabadításában, a jobbágyreform megoldásában nem szabad túlságosan messzire elmenni és nem szabad radikális elgondolásokat felvetni, mert akkor a birtokát, egész gazdasági és ugyanakkor politikai létét féltő nemesség fordul majd el a nemzeti szabadságharc ügyétől, ami megint eleve a biztos bukást jelenti.

⁹ *Meloch*: i. m. 126. o.

¹⁰ Uo. 128. o.

¹¹ Uo. 129—130. o.

¹² *Kieniewicz, Stefan*: *Konspiracja galicyjskie (1831—1845)*. Warszawa, 1950.

47. o.

¹³ Uo. 118—119. o.

¹⁴ *Miller*: i. m. 141—144. o.

¹⁵ *Marx—Engels*: *Сочинения*. 2. kiad. V. Moszkva, 1956. 352. o.

¹⁶ *Kieniewicz, Stefan*: *Ruch chlopski w Galicji w 1846 roku*. Wrocław, 1951.

52—53. o.

¹⁷ Uo. 63—64. o.

Hasonló megfontolásokkal találkozunk másutt is. A cseh liberális burzsoázia tisztában volt azzal, hogy a nemzeti harcban a parasztság a fő szövetségese. Viszont jelentős része nem is kívánt következetes harcot a függetlenségért, inkább az Ausztria belüli elérhető nagyobb önállóságot. Különben is a parasztság forradalmi harci módszereitől, különösen az 1846-os galíciai felkelés után visszariadt, a hazai parasztmozgalmakat sem támogatta.¹⁸A parasztkérdést sokáig nem is tárgyalta nyíltan. Csak F. A. Brauner, aki már 1843-ban mint uradalmi tisztviselő emlékiratot készített a robot ügyében. 1847-ben kiadott *Böhmische Bauernzustände* című munkájában javasolta a robot eltörlését, ill. megváltását,¹⁹ de kinevette azokat, akik abban reménykedtek, hogy a robotot minden kárpótlás nélkül fogják megszüntetni, hiszen ez azt jelentené, hogy az állam egyeseknek ingyen ajándékozna valamit, másoktól meg ellenszolgáltatás nélkül elvonná tulajdonukat.²⁰ Itt is tehát ugyanez a kettősség: a parasztkérdést rendezni kell, de óvakodni kell a radikális megoldásoktól.

A magyar nemesség az önkéntes örökváltság, majd a kötelező örökváltság lehetőségét vetette fel, tehát megint csak olyan megoldást, amelyik a parasztság érdekei mellett a nemesség szempontjait is figyelembe veszi.²¹ Horvátországban az 1841-ben szervezkedő illir párt a nemzeti függetlenség érdekében a horvát társadalom összes rétegeit egyesíteni akarta, ezért nem vehetett fel radikális társadalmi programot, a parasztság vonatkozásában nem is volt saját elképzelése. Ezért viszont nem is tömöríthette a horvát jobbágyokat.²² 1848 előtt egyes szegény papok és értelmiségiek felvetették ugyan a jobbágyság teljes felszámolásának gondolatát, hogy ezzel a nemzeti mozgalmat szélesebb alapokra helyezték, de ezek csak elszigetelt kísérletek maradtak és legfeljebb néhány sikertelen parasztmozgalom szervezéséig jutottak el.²³

Amikor 1848 késő tavaszán Havasalföldön kitört a forradalom és az ország élére ideiglenes forradalmi kormány került, ez a földesurakhoz intézett június 28-i kiáltványban elhárította azt a gyanút, hogy kommunisztikus tendenciái vannak, nem kívánta a nemességet megfosztani vagyonától, csak arra utalt, hogy a parasztokat is megilleti egy talpalatnyi föld, ennek megvalósításához kérte a földesurak segítségét.²⁴

Az Oroszországhoz tartozó Lengyel Királyságban az 1850-es években a lengyel nemesség jelentős része már eljutott odáig, hogy a parasztkérdés megoldását a parasztok földhözjuttatásában lássa.²⁵ Természetesen a jobbágytelkek átadásáról volt csak szó. Ez, mint máshol is, a legvégső határ, ameddig a nemesség hajlandó volt elmenni engedményeiben, hogy a parasztokat a közös ügy, a nemzeti függetlenség számára megnyerje.

A fejlődésben elmaradt Ukrajnában az 1840-es évek derekán alakult meg a titkos Cirill-Metód Társaság, amelyik az ukrán nép felszabadítását kívánta, ebbe beleértette a jobbágyság felszabadítását is, a vita csak ennek

¹⁸ *Kočí, Josef*: Příspěvek k rolnické otázce v Čechách v r. 1848. Československý Časopis Historický 1957. 80. o.

¹⁹ Uo. 81. o.

²⁰ *Krofta, Kamil*: Dějiny selského stavu. Praha, 1949. 410. o.

²¹ *Szabó István*: Kossuth és a jobbágyfelszabadítás. Századok 1952. 510—511. o.

²² *Katus László*: A horvát nemzetiségi kérdés 1790—1918. Kézirat. 109—110. o.

²³ Uo. 110. o.

²⁴ *Rosetti*: i. m. 178. o.

²⁵ *Halicz, Emanuel*: Kwestia chłopstwa w Królestwie Polskim w dobie powstania styczniowego. Warszawa, 1955. 84. o.

békés vagy forradalmi úton történő megoldása körül forgott. A jobbágyfelszabadítás és a parasztek földhözjuttatása itt is csak eszköz volt az ukránok nemzeti egységét hirdető és a belső osztályellentétek elkendőzésére törekvő résztvevők számára.²⁶

Mindazok körében, akik felismerték a parasztkérdés fontosságát a nemzeti szabadságharc szempontjából, eléggé világos volt az a tendencia, hogy néha jobb meggyőződésük ellenére is a jobbágyfelszabadítás kérdésében kevésbé radikális reformokat javasoljanak, nehogy a nemességet elriasszák. Az előbb már utaltunk a Lengyel Demokratikus Társaság 1836-os kiáltványára, amely a nemesség kárpótlását nem vette tervbe, de mégsem volt nemességellenes és lehetőséget tartotta a nemesség részvételét a nemzeti függetlenség megszerzésére irányuló összeesküvésben.²⁷ Tánácsics már 1845—1846 táján, tehát jóval a forradalom előtt, eljutott addig a gondolatig, hogy a földesurakat nem illeti meg kárpótlás az elmaradó paraszti szolgáltatásokért, hiszen ez csak újabb igazságtalanság lenne a paraszttal szemben. De éppen a földesurak megnyerése érdekében hajlandó volt arra, hogy ezt a lehetőséget is felvesse.²⁸

Akadnak persze olyan hangok is, amelyek a parasztkérdés radikális megoldását tűzték ki, 1835-ben a galíciai összeesküvés egyik, az emigrációból a Fialat Lengyelország küldöttként érkező résztvevője, Szymon Konarski már a mágnásbirtokok felosztását is tervbe vette.²⁹ Az emigrációban alakult Lengyel Nép nevű szervezet az 1840-es években már az utópikus szocializmus hatása alatt állt és elképzelése szerint a földesúri földnek a parasztek közös tulajdonává kell válnia, a lengyel emigráció által hirdetett földhözjuttatást ellenezte, mert az nem teszi jóvá a nép ellen elkövetett bűnöket.³⁰ A szervezet részéről 1836-ban Worcell igen élesen bírálta a Lengyel Demokratikus Társaság 1836-os kiáltványának agrárprogramját, mint felemás kísérletet.³¹ A galíciai paraszti származású piarista pap, Piotr Ściegienny az 1840-es években parasztfelkelést akart szervezni és a társadalmi felszabadulást, a földesúri elnyomás megszüntetését tartotta elsőrendűnek, a nemzeti felszabadítás véleménye szerint csak ennek a feladatnak a megoldása után következhet.³² Az 1846-os krakkói felkelés egyik vezetője, Dembowski 1846 előtt azt hirdette, hogy a nemesség részvétele csak árthatna annak a harcnak, amelynek fő célja a társadalmi elnyomás felszámolása, és csak ezzel együtt kívánta a nemzeti felszabadítást is.³³ Dembowski körében 1846 elején már olyan röpiratok keletkeztek, amelyek egyenesen azt mondták, hogy a nemzeti szabadságharc kirobbanásának pillanatában a földesurak lemondanak a robotról és aki erre nem hajlandó, azt kíméletlenül meg kell büntetni.³⁴ A krakkói forradalmi kormány 1846. február 22-én kelt kiadványában bejelentette a parasztek

²⁶ История Украинской ССР. I. Киев, 1953. 458. o.

²⁷ Kieniewicz: Ruch chłopski... 54. o.

²⁸ Szabó: i. m. 555. o.

²⁹ Kieniewicz: Konspiracje galicyjskie... 120. o.

³⁰ Wycech, Czestaw: Z przeszłości ruchów chłopskich (1768—1861). Warszawa, 1952. 56. o.

³¹ Miller: i. m. 158. o.

³² Wycech: i. m. 96. o.

³³ Kieniewicz: Ruch chłopski... 83. o.

³⁴ Miller, I. Sz.: Материалы к истории революционной агитации в Западной Галиции в 1846 г. Краткие сообщения Института славяноведения 1955. 14. sz. 36—37. o.

földhözjuttatását, február 23-án pedig halálbüntetés terhe alatt megtiltotta a robot- vagy pénzszolgáltatás követelését.³⁵ A cseh radikális demokrata, Emanuel Arnold 1847-ben az egyik csehországi uradalomban kitört parasztfelkelés alkalmából megerősítette a parasztokat abban a hitükben, hogy a robotot minden ellenszolgáltatás nélkül meg fogják szüntetni, és ezért itt a parasztok nem is voltak hajlandók arra, hogy éljenek a robot megváltásának törvényes lehetőségével.³⁶ A demokratikus horvát baloldal ugyancsak a parasztság teljes felszabadítását, a feudalizmus teljes megsemmisítését tűzte ki céljául.³⁷ 1862—63-ban a lengyel forradalmárok a Lengyel Királysággal szomszédos területeken is igyekeztek megnyerni a parasztokat, Latgáliában pl. fehérorosz nyelvű röpiratot terjesztettek, amelyben a földet megváltás nélkül a parasztok számára követelték. Ez a lengyel szélsőbal nézeteit fejezte ki.³⁸

A nemességgel nem számoló, a nemesség érdekeit teljesen figyelmen kívül hagyó radikális tervek természetesen az egész parasztkérdés helyes, demokratikus, teljes megoldását képviselték. Ezek a tervek azonban kétségtelenül elriasztották a nemességet és szembefordították a nemzeti függetlenséget is követelő, de a társadalmi haladást elsőrendűnek tekintő irányzatokkal, és ezáltal leszűkítették az eljövendő nemzeti szabadságharc társadalmi bázisát a kizsákmányolt osztályokra.

Az eddig elmondottakból tehát az az általános kép bontakozik ki, hogy a különböző nemzetiségek körében, illetve uralkodó osztályaik körében többé-kevésbé általánossá vált az a meggyőződés, hogy a nemzeti függetlenség kivívásában érdekeltté kell tenni a parasztságot olyan módon, hogy a jobbágyi függést megszüntetik és a parasztokat földhöz juttatják, de ez a földhöz juttatás csak a jobbágytelki állományra terjedhet ki, a földnélküli parasztság helyzetén a jobbágyfelszabadítás nem javítana, a földesurak pedig elvesztett jövedelmeikért kárpótlást kapnának. A parasztkérdés ilyen megoldása az elképzelések szerint lehetővé teszi a nemesség és a parasztság közös részvételét a nemzeti szabadságharcban, amelyik a nemesség vezetése alatt törne ki és amelynek során a nemesség mindvégig megtartaná vezető szerepét és biztosítaná azt, hogy a társadalmi haladás kérdésében saját elképzelésein túlmenő radikális változások ne következzenek be.

Az egyes nemzetiségek uralkodó osztálya és az államhatalom birtokosai egyaránt rettegtek a paraszttmozgalmaktól, hiszen éppen ezekben az évtizedekben a paraszti megmozdulások egyre elemibb erővel törtek ki és egyre fenyegetőbbekké váltak nemcsak a fennálló államhatalom, hanem az államhatalommal számos kérdésben szembenálló, az idegen államhatalom megdöntésére törekvő nemzetiségi uralkodó osztályok számára is. A központi kormányzat képviselői nemegyszer fenyegetésként felhasználták a paraszttmozgalmak lehetőségét, hogy a véres tömegmozgalom rémével megfélemezék a nemzetiségi uralkodó osztályok függetlenségi törekvéseit és a társadalmi forradalomra való hivatkozással elriasszák a nemességet a nemzeti szabadságharctól.

Az is biztos azonban, hogy az államhatalom képviselői sohasem gondoltak arra, hogy csakugyan parasztfelkelést robbantsanak ki a nemzetiségek

³⁵ Miller: Накануне отмены барщины ... 189—190. o.

³⁶ Koči: i. m. 80. o.

³⁷ Bogdanov, Vaso: Hrvatska ljevica u godinama revolucije 1848—49 u svijetlu naše četrdesetosmaške štampe. Zagreb, 1949. 27. o.

³⁸ Brezsgo, B. R.: Очерки по истории крестьянских движений в Латгалии 1577—1907. Riga, 1956. 110—112. o.

függetlenségi törekvéseivel szemben. Az 1846-os galíciai parasztfelkelés esetében a kortársak sok esetben úgy vélték, hogy itt ilyesmiről volt szó, a lengyel nemzeti felszabadulás érdekében szervezkedő, összeesküvő és nemzeti felkelést kirobantó mozgalommal szemben az osztrák kormányzat az ukrán parasztságot uszította rá a felkelő nemesekre. Ferdinánd főherceg, galíciai főkormányzó 1846 februári utasításaiból azonban világosan látható, hogy nem kívánta a parasztokat felhasználni a nemesi összeesküvés ellen, mégpedig azért, mert attól félt, hogy ezzel a radikális társadalmi forradalmat segítő elő.³⁹ 1861-ben, amikor a Lengyel Királyságban már igen erős volt a forradalmi hangulat, egyes orosz katonai körök meg akarták nyerni a parasztságot a lengyel forradalmi mozgalom elleni harcra. A felsőbb hatóságok azonban visszariadtak ettől a veszélyes játéktól.⁴⁰ Sőt 1861. április 20-án előírták, hogy a parasztmozgalmakkal szemben szükség esetén katonailag is fel kell lépni, de elsősorban rábeszéléssel is kell hatni. Az orosz hatóságok ugyanis nem akarták kiélezni az amúgy is veszélyes helyzetet, viszont meg akarták akadályozni azt is, hogy a parasztmozgalmak esetleg egyesüljenek a lengyel függetlenségi mozgalommal.⁴¹

A parasztfelkelésektől való félelem készítette a központi hatalom képviselőit és a nemzetiségi uralkodó osztályokat egyaránt arra, hogy bizonyos reformokkal elejét vegyék a parasztok megmozdulásának. A magyar birtokos nemesség az egész reformkorszakon keresztül ezzel a megfontolással állt elő különböző reformjavaslataival.⁴² A galíciai tartományi gyűlés már 1845-ben parasztiügyi bizottságot választott a legtekintélyesebb képviselők közül, hogy ez megtárgyalja a robot megváltásának módjait.⁴³ Az 1846-os felkelés után a galíciai nemesség már egyenesen az Ausztriával való megegyezésre törekedett és a nemesség számára minél kedvezőbb jobbágyreformmal akarta elkerülni az újabb véres felkelést.⁴⁴ A hatóságok ugyancsak reformokat akartak megvalósítani a feudális rendszeren belül, hogy ezáltal kiküszöböljék a nagyobb arányú paraszti megmozdulások lehetőségét. Elég, ha itt az orosz kormányzat évtizedes tervezetéseire utalunk, a különböző paraszti bizottságokra, amelyek részleges reformokkal próbáltak szembeszállni az elkeseredett tömegek nyomásával,⁴⁵ vagy a Lengyel Királyságban 1861-ben végrehajtott reformra, amelyben a magasabb paraszti birtokkategóriákon belül elrendelték a kötelező áttérést a robotról a pénzjáradékra, sőt biztosították a robot magas áron való teljes megváltásának a lehetőségét is.⁴⁶ Ezt a rendezést a lengyel nemesség éppen a parasztmozgalmaktól való félelmében nyugodtan fogadta, mert nem sokkal korábban, 1861 tavaszán a Lengyel Királyságban kitört földművadásztrájk után a nemesség szempontjából kedvezőtlenebb reformra is el volt készülve.⁴⁷

³⁹ *Kieniewicz*: *Ruch chłopski*... 137—138. o.

⁴⁰ *Halicz*: i. m. 141—142. o.

⁴¹ *Halicz, Emanuel*: *Materiały do dziejów ruchu chłopskiego w 1861 r.* Kwartalnik Historyczny 1953. 1. sz. 179. o.

⁴² *Mérei Gyula*: *Mezőgazdaság és agrártársadalom Magyarországon 1790—1848.* Bpest, 1948. 108. o.

⁴³ *Miller*: *Накануне отмены барщины*... 180—181. o.

⁴⁴ *Kieniewicz*: *Ruch chłopski*... 324. o.

⁴⁵ *L. erre Zajoncowszkij, P. A.*: *Отмена крепостного права в России.* Moskva, 1954. 67—72. o.

⁴⁶ *Halicz*: *Kwestia chłopska*... 152—153. o.

⁴⁷ *Szezechuba, Tomasz*: *Okaz o okupie pańszczyzny z dnia 16 maja 1861 r.* Przegląd Historyczny XL. 1949. 262. o.

Az 1830-as novemberi lengyel felkelés a nemzeti függetlenség kérdését állította csupán az előtérbe, a társadalmi haladást elejtette, és ezzel elbukott. Az 1846-os krakkói felkelés már egyesítette a nemzeti szabadság és a társadalmi haladás ügyét és különösen az utóbbit hangsúlyozta igen erőteljesen, de már csak kiindulási bázisa miatt sem tudott nagy tömegeket megmozgatni és ezért az osztrák hatalom könnyszerrel leverte.

1848 tavaszán azonban az egész Habsburg-birodalomban és Poroszországban kitört a polgári forradalom és ez a feudalizmus megdöntése mellett egyúttal a függetlenség kérdését, a polgári nemzetállamok megteremtésének a kérdését is napirendre tűzte. A kettőnek az összekapcsolása, ami eddig csak távoli lehetőség volt, politikai viták vagy titokban meghúzódó összeesküvések ügye, ellentétes elképzelések és azonos félelmek tárgya, most egy csapásra napokon, esetleg órákon belül megoldandó problémává nőtt fel és a Habsburg-birodalom és Poroszország nemzetiségeit a nagy erőpróba elé állította. 1848 forró levegőjében kellett eldölnie annak a kérdésnek, vajon a társadalmi haladás és a nemzeti függetlenség kettős ügyének a megoldása sikerülhet-e úgy, ahogy azt az előző évtizedekben sokfelé elgondolták, sikerül-e az egyes népeknek valóban egységesen nemzetté alakulniok és kivívniok reményeségeik megvalósulását, a független polgári nemzetállamot, amely az adott történeti helyzetben a kettős feladat egyedül lehetséges megvalósítását jelentette volna.

A poroszországi lengyelek 1848 tavaszán Poznańban Nemzeti Bizottságot hoztak létre. Ennek a Bizottságnak néhány radikális tagja március 25-én a paraszti tulajdonhoz fűződő összes terhek eltörlését, illetve a Lengyel Királyságban és Galiciában a robot eltörlését követelte, sőt a földnélküli parasztokról való gondoskodást is.⁴⁸ A Bizottság nemesi vezetősége viszont ugyancsak 1848 márciusában röpiratában arra szólította fel a parasztokat, hogy a szabadság elérése érdekében az urakkal együtt és ne azok ellen cselekedjenek. A röpirat ködös formában ugyan földhözjuttatással, tehát a tulajdon megadásával is biztatta a parasztokat, de egyébként a társadalmi egyenlőtlenség isteni elrendelésére hivatkozott.⁴⁹ A Bizottság április 1-én kibocsátott kiáltványában azoknak a parasztoknak, akik belépnek a felkelő lengyel hadseregbe, eltörölte pénzszolgáltatásaikat, a földnélküli parasztok kötelező szolgáltatásainak nagy részét is, és megígérte nekik, hogy a szabad és független Lengyelországban állami földről kapnak majd telkeket. Ezzel az intézkedéssel próbálták a parasztokat a felkelés számára megnyerni, de a nemesi birtokjog megváltoztatásáról a kiáltványban nem esett szó.⁵⁰ Április közepén már földet ígért a Bizottság azoknak a felkelőknek, akik megmaradnak a lengyel hadsereg soraiban.⁵¹ A nemesség azonban közben alkudozni is próbált a porosz hatóságokkal, s végül néhány hét után a porosz kormányzat fegyveres erővel vetett véget a felkelésnek. A Bizottság, és ami ezzel egyet jelentett, a poroszországi lengyel nemesség tehát a társadalmi haladás kérdésében meglehetősen messzire ment el, de a nemzeti függetlenség kérdésében nem mert elmenni a poroszokkal való teljes szakításig és így eleve kudarcra ítélte megmozdulását.

A galíciai lengyel nemesség és a lengyel emigráció egyaránt Galiciát tartotta a nemzeti felkelés kiinduló pontjának és ezért sürgette a felszabadítást. Adam Czartoryski már március 24-én a robot eltörlését tekintette a legfonto-

⁴⁸ *Jakóbczyk*: i. m. 102. o.

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ Uo.

⁵¹ Uo. 103. o.

sabb pillanatnyi teendőnek.⁵² A nemesség a maga önkéntes áldozatának szerette volna a jobbágyfelszabadítást feltüntetni, hogy így megnyerje a parasztság támogatását. Az osztrák kormányzat azonban tisztában volt ezzel, megelőzte a galíciai nemességet, már 1848 április végén kimondotta a jobbágyfelszabadítást, a jobbágyi szolgáltatások eltörlését és ezáltal elütötte a lengyel nemességet attól, hogy a parasztságot a maga oldalára állítsa. Az osztrák kormány rendeletein túlmenő engedelményekre a lengyel nemesség nem volt hajlandó, amit pedig meg akart adni, azt az osztrák kormány már megadta. A galíciai parasztokat viszont csak a föld érdekelte, és amikor ezt megkapták, nem voltak többé hajlandók együttműködni a nemesekkel.⁵³ Ez világosan mutatja, hogy a parasztság számára társadalmi felszabadulása volt a legfontosabb kérdés, a nemzeti függetlenségért vívott harcot csak akkor támogatta, ha az a paraszti érdekek érvényesítését is felvette programjába.

Csehországban már 1848 márciusában a Szent Vencel-fürdői népgyűlésen elfogadott petícióban Brauner elvei érvényesültek, amelyekre 1847-es röpiratával kapcsolatban már utaltunk.⁵⁴ A cseh burzsoázia nemzeti követeléseinek elérésében számított a csehországi főnemesség egyes csoportjainak vagy legalább egyes egyéniségek támogatására, ezért ragaszkodott a robot megváltásához és nem ellenszolgáltatás nélkül való eltörlését kívánta, bár tudta, hogy ez a parasztságot nem elégíti ki. Persze a cseh burzsoázia állásfoglalását erőteljesen befolyásolta az a tény is, hogy az adott pillanatban mintegy 220 000 jobbágy polgári nagybirtokos kezén volt, a jobbágyiség radikális megszüntetése tehát a burzsoázia egyéni érdekeit is érintette volna.⁵⁵ A parasztság egy ideig nagy bizalommal viseltetett a cseh forradalom és annak vezető szerve, a Nemzeti Bizottság iránt, 1848 tavaszán számos kérvény futott be a Bizottsághoz, s mindegyikben a robot eltörlését kérték a parasztok. Különösen a falusi szegények léptek fel igen erőteljesen, de ez csak még gyávábbá tette a burzsoáziát.⁵⁶ Az első időkben úgy látszott, hogy a nemzeti függetlenség kérdése, vagy mérsékeltabb megfogalmazással bizonyos nemzeti önállóság a Habsburg-birodalmon belül háttérbe szorult a társadalmi követelések mögött. A frankfurti birodalmi parlamenttel kapcsolatos választási agitáció viszont ismét a nemzeti kérdést állította az előtérbe, még a cseh radikális demokraták is a nacionalista agitáció hatása alá kerültek és ebben a kérdésben a cseh liberális polgársággal egyező álláspontot foglaltak el, elutasították a frankfurti birodalmi gyűlésen való részvétel gondolatát, és ezzel maguk is elszakadtak a németországi forradalomtól. A cseh parasztság viszont továbbra is osztályköveteléseit tartotta a legfontosabbaknak.⁵⁷ Amikor 1848 júniusában a radikális demokraták vezetése alatt kitört a prágai felkelés a Habsburg-abszolútizmus ellen, nem sikerült a parasztságot bevonni, mert a parasztok nem látták világosan a felkelés értelmét. Amikor pedig a bécsi birodalmi gyűlés 1848. szeptember 7-én megszavazta a jobbágyi szolgáltatások eltörlését és utána a császár kiáltványban saját jótéteményeként tüntette fel ezt a változást, a parasztság többségében megelégedett az elért eredménnyel,

⁵² Kieniewicz Stefan: Sprawa włościańska w Galicji w 1848 r. Przegląd Historyczny XXXVIII. 1948. 83. o.

⁵³ Uo. 127—128. o.

⁵⁴ Kočí: i. m. 249. o.

⁵⁵ Uo. 250—251. o.

⁵⁶ Uo. 257—258. o.

⁵⁷ Uo. 258—259. o.

éppúgy, mint a galíciai parasztek.⁵⁸ A kormánynak tehát sikerült a parasztságot semlegesítenie a nemzeti függetlenségért vívott harcban. A cseh liberális politikusok kompromisszumos magatartásukkal a polgári forradalmat és a nemzeti mozgalmat egyaránt elárulták. A radikális demokraták ugyan legalább megkísérelték a társadalmi és nemzeti harc összekapcsolását, de többségükben nem jutottak el olyan forradalmi demokratikus programhoz, amelyik a birodalmi gyűlés törvényén túlmenően sokkal többet juttatott volna a parasztságnak, és így megnyerte volna a további nemzeti szabadságharc számára.⁵⁹

Az utolsó magyar rendi országgyűlés áprilisi törvényei már tovább mentek a korábbi elképzeléseknél a jobbágyfelszabadítás terén, sőt kora ősszel az első népképviselői országgyűlés hozzálátott a jobbágyfelszabadítás kiterjesztéséhez. A későbbiek során azonban a nemesség megtartása érdekében a kormányzat nem szélesítette ki parasztpolitikáját, nem tudott újabb paraszti tömegeket a szabadságharc ügye mellé állítani.⁶⁰

Az erdélyi román nemzetiségi vezetők ugyancsak helytelen álláspontot foglaltak el a parasztkérdésben.⁶¹ A román mozgalom megítélésénél tekintetbe kell venni azt, hogy a román parasztság hosszú évtizedek óta bizalommal tekintett a császárra, ez is közrejátszott abban, hogy 1848 tavaszán és nyarán a román parasztságot nem sikerült megnyerni a Habsburgok elleni magyar nemzeti szabadságharcra. A császár iránti bizalom csak 1848 késő őszen rendült meg, amikor kiderült, hogy a császári csapatok Erdélyben a földesurak érdekeit védik, visszaadják a földesurak vagyonát, a parasztek követeléseit nem teljesítik, sőt a parasztmozgalom vezetőit felakasztják.⁶² Hasonlóképpen a császárhoz vetett bizalommal találkozunk 1848 nyarán a galíciai parasztekknél. Inkább hittek a császárnak, mint a nemzeti szabadságharc mellett agitáló nemeseeknek, azzal a megmondolással, hogy a nemesség nem lesz olyan ostoba, hogy önként lemondjon jogairól.⁶³ Különben is, mint már láttuk, a galíciai parasztság csakugyan a császár, azaz a központi kormányzat kezéből kapta meg szolgáltatásainak eltörlését.

Az 1863-as januári lengyel felkelés ugyancsak hasonló tüneteket mutatott, mint az eddig felvázolt megmozdulások, a lengyel forradalom baloldali szárnyát képviselő vörösök ugyan a lengyel parasztság teljes földhözjuttatása mellett foglaltak állást, 1863 tavaszán és nyarán azonban a jobboldalt képviselő fehérek vezették a mozgalmat, és a paraszti követeléseket nem voltak hajlandók kielégíteni. Amikor 1863 őszén ismét a vörösök kezébe került a vezetés és ők próbálták a parasztek földhözjuttatását kimondó forradalmi rendelet maradéktalan megvalósítását, már késő volt.

1848-ban és 1863-ban tehát, a nagy próbatétel idején mindenütt a következőket látjuk: az egyes nemzetiségek uralkodó osztálya hajlandó volt a jobbágyfelszabadítás mérsékelt végrehajtására annak érdekében, hogy ezáltal a paraszti tömegeket felsorakoztassa maga mellett az idegen abszolu-

⁵⁸ Uo. 260–263. o.

⁵⁹ Uo. 265. o.

⁶⁰ L. erre általában *Barta István* tanulmányát: A kormány parasztpolitikája 1949-ben. Századok 1955. 849–881., 1956. 4–68. o.

⁶¹ *Trócsányi Zsolt*: Az erdélyi parasztság története 1790–1849. Bpest, 1956. 493. o.

⁶² Uo. 456. o.

⁶³ *Kieniewicz*: Sprawa włościańska . . . 98. o.

tizmus elleni harcban. Az abszolút kormányzat azonban vagy eleve megadta ugyanezeket az engedményeket és ezáltal elválasztotta a parasztokat a nemzeti szabadságharc táborától, vagy pedig a nemzetiségi uralkodó osztály nem volt hajlandó továbbmenni az engedmények terén és így nem tudta az abszolút államhatalom egyre erősödő katonai nyomásával szemben a paraszt-ság támogatását biztosítani. Ennek végzetes következménye volt, hogy a nemzeti szabadságharcok sorra elbuktak és a jobbágyfelszabadítás végrehajtása, akár mint az abszolút kormányzat önálló intézkedése, akár pedig mint a forradalom kimondotta elvek gyakorlati megvalósítása az abszolút államhatalom feladata maradt.

Nem kétséges, hogy a jobbágyfelszabadítás végrehajtásában az államhatalom általában igyekezett a földesurak érdekeit megóvni. De az sem kétséges, hogy olyan területeken, ahol a nemzeti szabadságharcban vezető szerepet játszó nemességről volt szó, az abszolút államhatalom valamivel kedvezőlenebb formában valósította meg a felszabadítást, mint olyan területeken, ahol teljesen hű, lojális nemesség érdekeit kellett figyelembe venni.

A Poroszország kezén levő lengyel területekre 1823-ban terjesztették ki a Poroszországban már megkezdett jobbágyfelszabadítást, amely a nagyobb paraszti gazdaságok földjét a parasztok tulajdonába adta. Az utóbbi években a földesúr majorsági birtokába bevont paraszttelkeket újból a parasztok kezére kellett juttatni.⁶⁴ A porosz jobbágyreformban olyan jelentős szerepet játszó kártérítési formát, a földesurak földdel való kárpótlását a poznańi területen nem vezették be.⁶⁵ Egy 1836-ban kiadott rendelet valamelyest korlátozta, a lengyel nemesség követelésére, azoknak a parasztgazdaságoknak a számát, amelyekre a jobbágyfelszabadítás, illetve a földhözjuttatás kiterjeszhető, de még így is több jobbágytelket érintett a rendezés, mint Poroszország egyéb területein.⁶⁶

A Galiciában 1848-ban végrehajtott jobbágyreform nemcsak a jobbágytelkekre terjedt ki, hanem a majorsági földet is a parasztok tulajdonába adta, ha addig az ő birtokukban volt, csak az ideiglenesen bérelt majorsági földre nem terjedt ki a rendelkezés. A földesúri joghatóságból eredő jövedelmeket a kormány minden kárpótlás nélkül törölte, így például a zsellérek robot-szolgáltatását.⁶⁷ A földesurak kárpótlásának a rendezése csak 1857-ben kezdődött meg,⁶⁸ akkor is csak állami értékpapírok formájában, és még 1914-ben sem történt meg a teljes összeg kifizetése.⁶⁹

Magyarországon csak az 1853-as úrbéri pátens rendezte a földesúri kárpótlás kérdését, akkor is elsősorban az osztrák birodalom gazdasági érdekei miatt, mert az osztrák kormányzat szükségesnek látta, hogy a magyar földesurak minél előbb átídomíthassák birtokaikat az új tőkés termelési módra és így minél előbb biztos adóalanyokká válhassanak.⁷⁰ A kormányzat ugyan

⁶⁴ *Jakóbczyk*: i. m. 13. o.; *Knapp, Georg Friedrich*: Die Bauern-Befreiung und der Ursprung der Landarbeiter in den älteren Theilen Preußens. I. Überblick der Entwicklung. Leipzig, 1887. 207—208. o.

⁶⁵ *Rutkowski*: i. m. 28—29. o.

⁶⁶ *Knapp*: i. m. 208—209. o.; *Rutkowski*: i. m. 29. o.

⁶⁷ *Rutkowski*: i. m. 51. o.

⁶⁸ *Kieniewicz Stefan*: Galicja w dobie autonomicznej (1850—1914). Wybór tekstów. Wrocław, 1952. XI. o.

⁶⁹ *Rutkowski*: i. m. 80. o.

⁷⁰ *S. Sándor Pál* (szerk.): Parasztságunk a Habsburg önkényuralom korszakában 1849—1867. Budapest, 1951. 86. o.

már 1850-ben előlegeket fizetett ki az úrbéri kárpótlásra, de ezt elsősorban egyes főúri családok kapták mintegy jutalomképpen azért, hogy nem csatlakoztak a szabadságharcához. A politikailag gyanús nemesi családok egyáltalában nem kaptak előleget, egyéb középnemesi családok is csak bonyolult és hosszadalmas eljárás révén.⁷¹

A Lengyel Királyságban 1864-ben végrehajtott jobbágyfelszabadítás, illetve földhözjuttatás úgy intézkedett, hogy az összes paraszti telkek a parasztok tulajdonába kerülnek és a parasztok már 1864 tavaszától kezdve mentesülnek az összes szolgáltatások alól. A földesurak megkapják a kárpótlást, de továbbra is kötelesek a parasztokat segíteni, vetőmaggal, állattal és egyéb felszereléssel ellátni.⁷² A rendelet hatálya egyébként azokra a földekre is kiterjedt, amelyek 1846-ig a parasztok kezében voltak, de utána a földesurak elvették és beolvasztották majorsági birtokaikba.⁷³ A földtulajdonnal együtt a parasztok megkapták a vadászat, a halászat és az italmérés azelőtt kizárólagosan földesúri monopóliumot képező jogát is.⁷⁴ Ezekért és a kisebb szolgáltatások eltörléséért a földesurak nem kaptak kárpótlást.⁷⁵ A rendelet értelmében a földnélküli parasztság egy része is kapott földet állami földekből vagy elkobzott nagybirtokokból, olyan helyeken, ahol a nagybirtokon csak 1—2 ilyen földnélküli paraszteszalád élt.⁷⁶

A jobbágyfelszabadítás végrehajtása során tehát az abszolút államhatalom egyéb területekhez képest a nemzetiségi területeken az egykori földesurakkal szemben valamivel hátrányosabb rendelkezéseket alkalmazott, a kárpótlás kérdését egy időre elhalasztotta, végső fokon azonban általában mégiscsak a földesurak érdekében rendezte a tulajdonviszonyokat. A parasztság ezeken a területeken sem járt jobban, mint egyebütt, a nagybirtokot, azaz a majorsági birtokot mindenütt érintetlenül vagy majdnem érintetlenül hagyta az államhatalom, a mezőgazdaság tőkés fejlődése itt is a porosz úton indult meg. Még a kelet-európai viszonylatban szinte radikálisnak ható Lengyel Királyság-beli reform is csak a földnélküli parasztság kisebb részét juttatta földtulajdonhoz. Az államhatalom tehát legalábbis bizonyos mértékig megbüntette a nemeseket a forradalmi mozgalomban való részvételük miatt, de a parasztságot nem jutalmazta. Az államhatalom és a parasztság kapcsolatára és a nemzeti szabadságharcokhoz való viszonyukra egyébként igen jellemző egy oroszországi példa. 1863 tavaszán az orosz kormányzat a Lengyel Királysággal szomszédos nyugati kormányzóságokban megengedte fegyveres falusi őrségek felállítását és a hatóságok kérték is a parasztok támogatását a lengyel felkelők elleni harcban.⁷⁷ Amikor azonban 1864 márciusában a parasztság Latgáliában a hatóságok felszólítására komolyan vette a földesurak elleni harcot, amikor egyes helyeken a parasztok házkutatásokat tartottak a földesuraknál, felkelőket és elrejtett fegyvereket kerestek, az orosz kormányzat katonaságot vezényelt ki ellenük, egyeseket távoli kormányzóságokba szám-

⁷¹ Уо. 27—28. о.

⁷² Крестьянская реформа в России 1861 года. Сборник законодательных актов. Москва, 1954. 461. о.

⁷³ Уо. 462. о.

⁷⁴ Уо. 465—466. о.

⁷⁵ Rutkowski: i. m. 48. о.

⁷⁶ Уо. 81. о.

⁷⁷ Brezsgo: i. m. 118. о.

űztek, másokat több hónapra börtönbe zártak vagy büntető katonai osztagokba küldték őket.⁷⁸

A forradalmi viharok elmúltával Kelet-Európa képe sok szempontból változatlan maradt. Továbbra is megvolt a három nagy hatalom, a kelet-európai kis népek nemzeti szabadsága továbbra is csak kitűzött cél, elérendő feladat volt, nem megvalósult eredmény. A társadalmi haladás kérdésében ugyan alapvető változások mentek végbe, a jobbágyfelszabadítás megtörtént, de a parasztság számára hátrányos formában, a fejlődés a kínos-keserves porosz úton haladt, igen lassan, előre. Sem a társadalmi haladás, sem a nemzeti függetlenség kérdését nem sikerült maradéktalanul megoldani. A kettőt egymástól függetlenül nem lehetett végrehajtani. A kettő összekapcsolása viszont, a nemesség és a parasztság érdekeinek összeegyeztetése a nemzeti függetlenség elérése céljából ugyancsak lehetetlenné tette a megoldást. Csak félmegoldások valósulhattak meg, a társadalmi haladás terén a jobbágyság felszabadítása, szolgálatainak eltörlése, de ugyanakkor a nagybirtokok fennmaradása, a földnélküli parasztság millióinak kielégítetlensége, a nemzeti függetlenség terén pedig olyan félmegoldások, mint az 1867-es osztrák–magyar, vagy az 1868-as magyar–horvát kiegyezés. A legtöbb esetben még ez sem sikerült, a Habsburg-Monarchia keretében adott feudális-konzervatív jellegű tartományi önkormányzat volt többnyire a nemzeti igények megvalósításának maximuma. Oroszországban és Poroszországban a korlátlan nemzeti elnyomás uralkodott továbbra is. A társadalmi haladás és a nemzeti függetlenség ügyének együttes és maradéktalan megoldására csak akkor kerülhet sor, amikor mindkét feladat végrehajtását a korábbinál magasabb fokon az egyes nemzetiségek munkásosztálya vállalja magára, és viszi győzelemre.

ОСВОБОЖДЕНИЕ КРЕСТЬЯН И НАЦИОНАЛЬНЫЙ ВОПРОС В ВОСТОЧНОЙ ЕВРОПЕ

Эмиль Нидерхаузер

Статья пытается на основе новейшей литературы об освобождении крестьян показать одно из особых общих явлений территории Восточной Европы. В первой половине XIX в. в Восточной Европе имелись многонациональные империи: Россия, империя Габсбургов и Турция. Особенности турецкого феодализма создали по аграрному вопросу совсем другое положение, поэтому статья не занимается исследованием этого. В двух других империях и в Пруссии (вернее ее провинциях, взятых от бывшей Речи Посполитой) образовалось в основном подобное положение: численное большинство отдельных угнетенных национальностей представляли крестьяне, находящиеся еще в крепостном положении, над ними стоял во многих случаях принадлежащий к той же национальности феодальный (или буржуазный) господствующий класс, который в то же время находился под национальным гнетом со стороны империи.

Задача всюду была двойной: 1) добиться национальной независимости, осуществить самостоятельное национальное государство и 2) осуществить социальный прогресс, свергнуть феодальный строй, образовать буржуазное общество. Крестьянство боролось прежде всего за социальный прогресс, но своей борьбой способствовало делу национальной независимости. Господствующий класс национальностей боролся прежде всего за национальную независимость. Но в борьбе он нуждался в поддержке крестьянских масс, поэтому всюду появилось требование освободить крепостных крестьян, и даже передать их землю в буржуазную собственность. Более радикальные требования в кругах национальностей в большинстве не выдвигались, так как они устроили бы дворянство, руководящую силу национально-освободительной борьбы.

⁷⁸ Уо. 119. о.

В 1848 и 1863 гг. борющийся за независимость господствующий класс отдельных национальностей оказался склонным к умеренной крестьянской реформе (при возмещении помещиков и сохранении системы крупного земельного владения), но это дало и правительство и поэтому отдалило крестьянство от освободительной борьбы. Дворянство не было склонно к более радикальным уступкам, чтобы привлечь крестьян на свою сторону. Поэтому все освободительные войны кончились неудачей. Два основных вопроса решались только половинчато: что касается социального прогресса, были освобождены крестьяне, но при сохранении крупного земельного владения, и капиталистическое развитие сельского хозяйства шло по прусскому пути, а что касается вопроса национальной независимости, то в этом отношении добились только половинчатых решений вроде австро-венгерского соглашения 1867 г., но в большинстве случаев даже этого недообивались. Разрешить дело социального прогресса и национальной независимости отдельно друг от друга было невозможным, но сочетание обоих, согласование интересов дворянства и крестьянства также сделало решение невозможным. Совместному решению двух задач способно только сплочение сил нации под руководством рабочего класса.

L'AFFRANCHISSEMENT DES SERFS ET LA QUESTION DES NATIONALITÉS EN EUROPE ORIENTALE

Emile Niederhauser

L'étude, sur la base de la littérature récente concernant l'affranchissement des serfs, s'efforce de démontrer un des traits communs et caractéristiques de l'Europe Orientale. Dans la première moitié du XIXe siècle plusieurs états multinationaux existaient en Europe Orientale, tels la Russie, l'Empire des Habsbourg et la Turquie. Les particularités de la question agraire en Turquie y créèrent des conditions toutes autres, par conséquent l'étude ne s'en occupe pas. Dans les deux autres empires et en Prussie (respectivement sur les territoires annexés de l'ancienne Pologne) se forma en général la même situation: la partie la plus nombreuse des nationalités subjuguées fut constituée par des serfs; en dessus de ceux-ci se trouva souvent la classe dominante féodale ou bourgeoise issue de la même nationalité qui en même temps fut opprimé en tant que nation par l'empire.

Partout se révéla une double tâche: 1. la conquête de l'indépendance nationale, la création de l'état national, indépendant, et 2. la réalisation du progrès social, le renversement du régime féodal, la formation de la société bourgeoise. La paysannerie lutta en premier lieu pour le progrès social, mais par sa lutte il favorisa aussi la cause de l'indépendance nationale. La classe dominante nationalitaire engagea la lutte en premier lieu pour l'indépendance nationale dans laquelle elle avait besoin de l'appui des masses paysannes; en conséquence partout se présenta la prétention de l'affranchissement des serfs et de la mise en propriété de la terre cultivée par ceux-ci selon la conception bourgeoise. En ce qui concerne les nationalités, ce furent les solutions les plus radicales appliquées dans ces milieux, car d'autres, plus radicales auraient effarouché la noblesse, force dirigeante de la guerre d'indépendance nationale.

En 1848 et en 1863 la classe dirigeante de la nationalité opprimée luttant pour l'indépendance se montra disposée, et cela dans des cadres modérés, à réaliser l'affranchissement des serfs, tout en dédommageant les grands propriétaires et ne renversant pas le système des grandes propriétés, conditions accordées même par le gouvernement qui sépara ainsi la paysannerie du camp de la guerre d'indépendance. La noblesse ne se montra disposée à des concessions plus radicales afin de se gagner la paysannerie, c'est pourquoi les guerres d'indépendance subirent toutes un échec. Les deux questions fondamentales n'aboutirent qu'à des solutions ambiguës: en ce qui concerne le progrès social, l'affranchissement des serfs s'est accompli, mais par suite de la survivance des grandes propriétés l'évolution capitaliste de l'agriculture suivit la voie prussienne, quant à l'indépendance nationale on n'a abouti tout au plus qu'à des solutions avortées, comme le compromis austro-hongrois, mais dans la plupart des cas on n'arrivait même pas à une telle solution. Le progrès social et l'indépendance nationale ne pouvaient être réalisés séparément, mais la jonction des deux objectifs et la réconciliation des intérêts de la noblesse et de la paysannerie rendirent la solution également impossible. La réalisation concertée des deux problèmes ne fut possible que sur la base du rassemblement national dirigé par la classe ouvrière.